अर्वाचीनसंस्कृतम्

(अर्वाचीनसंस्कृतपरकं त्रैमासिकं पत्रम्)

त्रयोदशवर्षे द्वितीयोऽकः

१५ अप्रेलः, १९९१

प्रधानसम्पादकः

डा० रमाकान्त शुक्लः

एम० ए०, पीएच० डी०, साहित्याचार्यः

सांख्ययोगाचार्यः

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली—११००५९

परामर्शदातृ-मण्डलम्

१. आचार्य डा० रमेशचन्द्र शुक्लः
२. आचार्य श्री श्रीनिवास रथः
३. डा० कृष्णकान्त शुक्लः
४. डा० राजेन्द्र मिश्रः
५. डा० उमाकान्त शुक्लः
६. डा० विष्णुकान्त शुक्लः

अर्वाचीनसंस्कृतम् (१३/१२

(R. N. 34554/79)

(१५ जनवरी १९९१ ई०)

विषय-सूचिः

विषयः	लेखकः	पृष्ठांकः
१. सम्पादकीयम्		४९
२. हृदयोद्गारः	पं० आद्याचरण झा	५१
३. अस्ति किञ्चिद्वाचिकम्	'अभिराज' डा० राजेन्द्र मिश्रः	५२
४. पत्रम्	प्रो० रेवाप्रसाद द्विवेदी	५३
५. ,,	डा० कैलाशनाथ द्विवेदी	५४
६. पश्य बन्धो क्षणम्	डा० इच्छाराम द्विवेदी 'प्रणव.'	५५
७. भारते ऽनारतं किं नु बोभूयते	डा० रामप्रकाशवर्णी	५७
८. संगच्छध्वं संगच्छध्वं	कविरत्नम् ओम्प्रकाश ठाकुरः	५९
९. दीपावलीशुभेच्छा	डा० उमाकान्त शुक्लः	६१
१०. पद्यप्रसूनस्तवकः	पं० शैलेन्द्रनाथ पाठकः	६५
११. मुक्तकद्वयी	डा० शम्भुनाथ आचार्यः	७०
१२. गलज्जलिका	'अभिराज' डा०राजेन्द्रमिश्रः	७१
१३. साधु जानेऽहम्	,, ,,	७२
१४. नवसंवत्सरवर्धापनम्	डा० अमियचन्द्र शास्त्री	७२
१५. वन्दे महापुरुष ! ते चरणारविन्दम्	'अभिराज' डा० राजेन्द्रमिश्रः	७३
१६. सिद्धरामेश्वरम्	डा० प्रकाश पाण्डे	७४
१७. किं जीवनं ते	डा० रमाकान्त शुक्लः	७५
१८. देववाणी-परिषद्वार्ता	रमा शुक्ला	७९
१९. संस्कृत-जगद्वार्ता	आनन्दवर्धन शुक्लः	७९—८२

अर्वाचीनसस्कृतम् (पंजी० सं० 34554/79)

१. प्रकाशनस्थानम्—नयी दिल्ली।

२. प्रकाशनकालावधिः—त्रैमासिकम्।

३. सङ्केतेन सह मुद्रकस्य, प्रकाशकस्य सम्पादकस्य च नाम नागरिकता च—डा० रमाकान्त शुक्लः, भारतीयः, देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६, वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९।

४. पत्राधिकारिणां नाम्ना सह सङ्केतः—देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६, वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९।

डा० रमाकान्तशुक्ल इति नामाहं समुद्घोषयामि यदुपरिलिखितं सकलमपि विवरणं मम मतो सत्यमस्ति। —डा० रमाकान्त शुक्लः

१५-४-१९९१ प्रकाशकः, सम्पादकः

सम्पादकीयम्

अर्वाचीनसंस्कृतस्य त्रयोदशवर्षीयो द्वितीयोंऽकः पाठकानां करकमलेषु आगच्छति।

'कविः सृजति, सहृदयः समालोचकश्च अनुभवति पश्यति च।' —इति नियमानुसारम्-अर्वाचीनसंस्कृतस्य पाठकानां प्रो० रेवाप्रसाद द्विवेद-पं० आद्याचरण झा-प्रो० राजेन्द्र मिश्र-डा० कैलाशनाथ द्विवेदानां पत्राणि प्रकाश्यन्ते यानि लेखकेभ्यो नूतनां काञ्चित्प्रेरणां दातुमर्हन्ति।

अर्वाचीनसंस्कृतस्य यदायमङ्कः प्रकाश्यते तदा देशे सर्वैरपि जनप्रतिनिधिभिः सचातुर्यम् एकवर्षोपस्थित्यामपि स्वपेंशन-लाभ-प्रस्तावे पारिते सति, नवम-लोकसभाभङ्गे सति दशमलोकसभानिर्वाचनस्य सज्जा भवति। मईमासस्य चतुर्थे सप्ताहे निर्वाचनं भविष्यतीति निश्चितम्। टिकटार्थिन इतस्ततो भ्रमन्ति। सद्य एव अधिगतटिकटा निर्वाचनार्थिनो भवद्द्वारि समागमिष्यन्ति। एतेषां जनप्रतिनिधीनां विषये डा० इच्छारामद्विवेद प्रणवस्य 'पश्य बन्धो क्षणम्' इति रचना भवद्भिरास्वानीया। इयं रचना इदम्प्रथमतया मैनपुर्याः जिलाप्रदर्शन्यां २५.३.१९९१ तारिकायामायोजिते संस्कृतकविसम्मेलने कविना श्राविता सीत्। अर्वाचीनसंस्कृते इतः पूर्वं नेतॄन् निर्वाचनं चावलम्ब्य प्रकाशितानां पं० विष्णु-कान्त शुक्ल-डा० भास्कराचार्य त्रिपाठि-प्रो० बटुकनाथशास्त्रि 'खिस्ते'-डा० भगवतीलाल राजपुरोहित-डा० रमाकान्तशुक्लादिकृतानां रचनानां क्रमे स्रग्विण्यां रचितेयं प्रणवस्य नवा रचना कामपि नूतनामेव भङ्गीमङ्गीकरोति।

जसरानावासिनो डा० रामप्रकाशवर्णिनः 'भारतेऽनारतं किं नु बोभूयते' इति रचना अस्माभिः २५.३.१९९१ तारिकायां मैनपुर्यां श्रुता। इयं हि 'भाति मे भारतं' 'रौति ते भारतम्' इति रचनयोः क्रमे पठनीया। अत्र हि देश-दुर्दशा वर्ण्यते कविना। कविरत्नं श्रीओम्प्रकाशठाकुरः 'संगच्छध्वं संगच्छध्वम्' इत्येतस्यां ताललयनिबद्धायां रचनायां विघटनप्रवृत्तीर्विहाय एकतामवलम्बयितुं भारतीयजनान् प्रेरयति।

विगतेषु वर्षेषु दीपावल्यवसरे अस्मदग्रजैः कविवरेण्यैः डा० उमाकान्त शुक्लैः संस्कृते शुभकामनाः प्रेष्यन्ते। ता एव हिन्दीअनुवादसहिता अत्राङ्के प्रदीयन्ते। अत्र कवेः कल्पनापाटवं दर्शनीयं विद्यते।

तराणाग्रामवासिना श्रीशैलेन्द्रनाथपाठकमहाभागेन साकमस्माकं सम्भाषणम् उज्जयिन्यां कालिदास-समारोहावसरे समायोजितेषु संस्कृतकविसमवायेषु भवति। पाठकमहोदयस्य 'पद्यप्रसूनस्तबके' पारम्परिकप्रौढ्या सह देशभक्ति-भावः प्राधान्येन व्यज्यते। सूक्तिविधानमपि रमणीयम्।

डा० शम्भुनाथ आचार्य-प्रणीता 'मुक्तकद्वयी' एकतो वसन्तसखस्य काम-देवस्य गरिमाणं गरयति अपरतश्च राष्ट्रस्य कष्टेन दुःखमनुभवति।

'अभिराज' डा० राजेन्द्रमिश्रस्य 'गलज्जलिका' 'साधुजानेऽहम्' इति शीर्षके द्वे अपि प्रत्यग्रे रचने सामाजिकीं देशस्थितिं नेतॄणां च नाट्यकौशलं सम्यगभिव्यङ्क्तः। तदीया 'वन्दे महापुरुष ! ते चरणारविन्दम्' इति रचना 'फाल्गुनिकीं सादरपरिहासप्रवृत्तिं द्योतयति।

श्री अमियचन्द्र शास्त्री नवसंवत्सरे वर्धापनं प्रयच्छति। स्वीकुर्वन्तु सर्वेऽपि। डा० प्रकाशपाण्डे 'सिद्धरामेश्वरम्' इत्यत्र महाबलेश्वरक्षेत्रे मुनिसिद्धरामेश्वरनाम्ना ख्यातं तीर्थं वन्दते।

'किं जीवनं ते' इतीयं रचना मया २९.३.१९९१ तारिकायां 'नीलाचल एक्सप्रेस'—रेलयानेन नवदिल्लीतो रायबरेलीं गच्छता कृता। इयं हि मुक्तकानां समूहोऽस्ति यत्र प्रत्येकं मुक्तकं स्वतन्त्रं वर्तते। इयं हि उर्दूगजल-शैलीमनुधावति। इयांस्तु विशेषो यदत्र मुक्तकानां संख्या गजलतोऽधिकतरी विद्यते। अत्र कवेरनुसारं जीवनस्य साफल्यसाधकानां तत्त्वानां संकेतो विधीयते क्वचिच्च हास्यव्यङ्ग्यसंस्पर्शोऽप्यत्र द्रष्टुं शक्यते। भाषा तु सरलैवेति मन्ये। अस्याः सर्वप्रथमः पाठो मया रायबरेलीनगरस्थे फीरोजगान्धीमहाविद्यालये ३०.३.१९९१ तारिकायां कृतः। महाविद्यालयीयप्रेक्षागारे महाकविकालिदासविषयिण्याः संगोष्ठ्याः समापनसत्रस्याध्यक्षतां कुर्वाणेन मयेयम् 'अभिराज' डा० राजेन्द्रमिश्रस्य मुख्यातिथित्वे किञ्च डा० इन्द्रदेव द्विवेद-डा० सुधाकराचार्य त्रिपाठि-डा० आर०पी०सिंह-डा० रसराज-डा० यदुनाथप्रसाददुबे-डा० कृष्ण कुमार मिश्र-डा० जनार्दनप्रसाद पाण्डेय मणि-प्रभृतीनां विद्वत्कवीनां समक्षे डा० शिववरणशुक्लस्य संयोजकत्वे तत्रत्यछात्राध्यापकानामतिथीनां च पुरतः श्रावयित्वा तदाशिषां पात्रीकृता। तदनु ३१-३-१९९१ तारिकायां बरेली नगरे 'अल्पना' नाम्न्याः संस्थायास्तत्त्वावधाने अस्याः पाठोऽभूत्। ह्य एव अर्थात् १४.४.१९९१ तारिकायामस्या केचनांशाः आकाशवाण्या दिल्लीकेन्द्रात् प्रसारितायां 'रक्षको यत्र भक्षकः' इति मे वार्तायामपि उद्धृता जाताः। राजधानीकालेजस्य प्राध्यापकबन्धुभिः, कर्मचारिभिः छात्रैश्चापीयं श्रुता। इदानीमियमर्वाचीनसंस्कृतस्य पाठकान् निकषा समागच्छति। कीदृशीति त एव जानन्तु।

देववाणी-परिषद्वार्तायां संस्कृत-जगद्वार्तायां च विगतमासत्रये घटितानां केषाञ्चिद् गतिविधीनां संक्षिप्तविवरणं दीयते। विदुषामाश्रवः

१५-४-१९९१
आर ६ वाणी-विहारः
नयी दिल्ली-११००५९

(डा० रमाकान्त शुक्लः)
प्रधानसम्पादकः

॥ श्रीः ॥

राष्ट्रपतिसम्मानित
आचार्यपण्डित आद्याचरण झा

यात्रा-शिविरः
A-14, नीतिबागः
नयी दिल्ली
२०.३.१९९१

हृदयोद्गारः

(१) १८.३.९१ दिनाङ्के सुमधुरसान्ध्यवेलायां नयीदिल्लीस्थित ६ वाणी विहारे डॉ० रमाकान्तशुक्लमहोदयानामावासे सुरभारतीचर्चामर्चां दृष्टवा श्रुत्वा च नितरां मोदमाप्तं मे मनः ।

(२) अत्र देववाणी-परिषदः कियन्तः समुत्साहवन्तो युवानो विद्वांसः सदस्याः डॉ० शुक्लमहोदयेन साकं समुपस्थिताः आसन् । तत्र संक्षिप्त-सारस्वतसमारोहे यन्मया दृष्टं यच्च श्रुतं, यच्च लब्धं तत्सर्वं मम वार्धक्येऽस्मिन् स्फूर्तिवर्धक मकरध्वजतुल्यम् ।

(३) स्व सहयोगिभिः सह शुक्लमहोदयस्य सुरभारती-सपर्या न केवलं वैदिकी षोडशोपचारमयी किन्तु वैज्ञानिकी वैदिकी सविशेषाशेषोपचारमयीति निःसंकोचं ब्रवीमि ।

(४) विविधसाहित्यिकरचनाग्रन्थान्, अर्वाचीनसंस्कृतनाम त्रैमासिकीं संस्कृतपत्रिकामवलोक्य विहंगमदृष्ट्या कतिपयांशांश्च प्रपठ्य दूरदर्शने "भाति मे भारतम्" इति परिदर्शं च विधाय सुसौख्यं सुशान्तिं चाप्तवान् ।

(५) पत्रिकायामस्यां यत्र कियन्तो वरीयांसो मनीषिणः कियन्तो मम सहयोगिनश्चिन्तकाः विद्वांसस्तथा बहवो ममानुजप्रतिमाः कनीयांसो युवानः प्रभविष्णवो लेखकाः सन्ति, तत्र न जाने केनापि दुर्भाग्येन नाहमेकत्राप्यस्मि । नात्र निदानान्वेषणं समुचितं केवलं संयोगमपहाय ।

(६) पौरस्त्यपाश्चात्योभयविधप्रासंगिकीं रचनां वीक्ष्यामरवाणी समेधते प्रतिदिनमिति मन्यामहे । निष्ठया श्रद्धया साहसेन धैर्येण सुरभारती-समर्थकाः कियन्तः सन्ति इत्यप्यहं सुदीर्घकालाध्ययनाध्यापनविशालप्रशासना-नुभवेन जानामि । नात्र तस्य विश्लेषणं प्रासंगिकम् । वदन्ति बहवः, कुर्वन्ति कियन्त एव ।

(७) एभिः कतिपयैरुद्गारैः देववाणीं प्रति नमन् परिषदं प्रति शुभाशंसां व्याहरन् डॉ० शुक्लमहोदयेन समं परिषत्परिवारं निकषा हार्दिकीं मङ्गल-कामनां प्रेषयामि ।

—आद्याचरण झा

अस्ति किञ्चिद्वाचिकम् !

शिमला, १०.४.९१

स्वति । सादरं प्रणमति मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रः श्यामलापीठस्थहिमाचल-प्रदेशविश्वविद्यालयीयसंस्कृतविभागाध्यक्षोऽर्वाचीनसंस्कृतसम्पादकान् डॉक्टर-श्रीरमाकान्तशुक्लमहाभागान् । त्रिरत्नमिव पत्रिकाया अङ्कत्रयं समवाप्य तदन्तरालनिबद्धकाव्यरसायनञ्चाकण्ठं निपीय परितोषघूर्णितनयनोऽयं सारस्वतानुचरः परमामोदमावहते ।

प्रणवाख्येन मद्दुर्ललितानुजेन मदनपुरवास्तवेनापि निर्मदेन विरचितं मित्रदूतं पाठं पाठं महान् प्रमोदस्समजनि । यतो हि काव्यमिदं न केवलं प्राक्तनदूतकाव्यपरिपाटीमधुनाऽपि सञ्जीवयत्तरामपि तु कमपि कम्रधियं सुधियं विश्रुतयशसं नायकीकृत्य संस्कृतकविताया जीवन्ततामपि साधु साधयति । मध्ये मध्ये च कविना प्रयुक्ता नर्मर्मप्रसङ्गा अतिपरिचयादवज्ञां जनयन्तोऽपि गोष्ठीरसं सम्यक् पोषयन्ति !

यथा खलु मदुपज्ञे मृगाङ्कदूताभिधे काव्ये भारतस्थाः सर्वेऽपि सहृदय-संस्कृतसेविनस्संस्मृताश्चन्द्रयात्राव्याजेन तथैवात्रापि प्रणवकविना कश्चित्प्रेष्टो वयस्यो डॉ० रमाकान्तो ललितकाव्यविषयीकृतो वर्तते । काव्यप्रणयनार्थं कृपया मत्साधुवादैः आशीर्वचोभिश्च तेजस्विनमिमं माणवकं सभाजयन्तामिति साग्रहं निवेद्यते ।

'वदत नेतरो मनागि'ति कशाघातप्रसविनी नवप्रसूतिस्सारस्वती कवि-कण्ठीरवस्य रमाजानेश्श्रीरमाकान्तशुक्लस्य प्रत्यग्रगलितराजनयमधिक्षिपति वाक्प्रहारैः । काव्यमिदं साम्प्रतिकं शासनतंत्रं निरवगुण्ठं विदधाति । वकव्रतान् नेतॄन् नग्नीकरोति । घोणाघर्षणं विधाय सारमेयकल्पा लाङ्गूलचालनकला-कोविदा ये नेतारो वदनोदरदर्शनैः जनसमुदायं प्रभावयन्ति त एवासन्दीमवाप्य किं किं कुकृत्यं न कुर्वन्ति ? सर्वमस्माभिर्दृष्टं व्यतीतेषु कतिपयमासेषु ! जन-संवेदनावाहकः कविर्नैतादृशं पापं सोढुं क्षमते । निरङ्कुशोऽसौ । अत एव निर्विशङ्कं निर्भर्त्सयति तादृशान् नयकीटान् ।

डॉ० रमाकान्तशुक्लं भूयो भूयोऽभिनन्दामि काव्योपायनार्थम् । अर्वाचीन-संस्कृतं निजार्वाचीनत्वं साधु संरक्षेदित्याशासानो विरमति मिश्रोऽभिराज राजेन्द्रः ।

—मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रः
आचार्योऽध्यक्षश्च, हिमाचलप्रदेशविश्वविद्यालयीयसंस्कृतविभागे
(शिमला)

कालिदाससंस्थानम्, वाराणसी

२८, महामनापुरी, वाराणसी-५

संस्थापक अध्यक्ष
आचार्य रेवाप्रसाद द्विवेदी

सचिव
सदाशिवकुमार द्विवेदी

पत्रक्रमांक २२/९१-९२ दिनांक १२.४.१९९१

प्रेष्ठा डा० रमाकान्त शुक्लाः

६, वाणी विहारः, नव दिल्ली-५९

कविवर्य्या डा० रमाकान्तशुक्ला जयन्ति,

अर्वाचीनसंस्कृतस्य १५.१०.८९, १५.७.९०, १५.१०.९० इत्येतैस् तिथिभिः प्रकाशिता प्रापि मया ह्यस्तन एव दिवसे अङ्कत्रयी सेयं वेदत्रयीय मङ्गलाय प्रभवति संस्कृतस्य। १५.१०.८९ दिवसीये अङ्के भवतां दाराशिकोहीयं नाम नाटकमतीव महत्त्वपूर्णमिति हृदयेन शपानि। तस्यास्य हिन्दीभाषामयोऽनुवादोऽपि मूलेन सह पृथक्पुस्तकतया प्रकाशनीयः। धर्मतः सम्प्रदायस्य को नु भेद इति काव्यादस्मात् स्पष्टतमम्। सम्प्रदायेषु य आग्रहः संप्रदायान्तरद्वेषक्लिष्टः स एवाधुना धर्मरूपेणाधिक्षिप्यते। एतादृशं साहित्यमिदंयुगेऽत्यन्तमेवावश्यकम्। एतत्प्रकाशनायापि भवतां वर्धापनानि।

१५.७.९० अङ्केऽपि सर्वा अपि रचनाः काव्यमय्योऽभिनवाश्च। अत्र श्रीमान् झोपाह्वो बटोहीकवि ललिता-लालबहादुरावधिकृत्य श्रीलाललालित्यम् इति यत् काव्यं प्रणिनाय तत्र भावना श्रेष्ठा, श्रीमतः प्रणवकवेर्मित्रदूते धामचतुष्टयस्य यद् वर्णनं तत्रानुभवामो मेघदूतस्य काव्यकलायाः स्पर्शम्। भगवान् बदरीशः स्पर्शमिमं प्रगुणयेद् येन मित्रवराः श्रीद्विवेदिनः समुदारं यशोऽर्जयेयुः। १५.१०.९० अङ्केऽपि जोशी केदारनारायणः प्रशस्यः। तस्य ग्रीष्मं वर्षाश्चाधिकृत्य रचितानि ३३ पद्यानि स्तुत्यान्येव। अनयोर्द्वयोरपि कविरत्नयोः संयोगस्य पूर्वस्वरदीर्घत्वावधानं प्रार्थ्यते। एव ब्रुवाणोऽत्रत्यस्यैव डा० रामेश्वरदत्तशर्मणो बिभेमि—'भाषाशुद्धिं समादाय भाययन्ति तदेषिणः, लिङ्ग-संख्यादिसंस्कार-चक्रे यातं च तद्वयः' इति वाक्यात्।

सत्यभक्तदोहावलिः सुभाषितेषु श्रेष्ठायते, सुन्दर-द्वादशी च तथैवोत्तमायते हिन्द्याङ्गललाङ्गलैः पोषितगुणा।

एवं विधाय भवतां संरम्भाय शतं, सहस्रं, कोटिशश्च साधुशब्दाः सादरमुपायनीक्रियन्ते। अचिरादेव भूयादेवात्र भवतामदेवमातकं सर्वाविधसमृद्धिसौराज्यम्, जायेतैव च सुजाता कीर्त्तिः सर्वपथीना, सार्वजनीना, सर्वाङ्गीणसौभगयोगा चेत्याशंसे

काश्यपो द्विवेदी

रेवाप्रसादः 'सनातनः'

॥ श्रीहरिः ॥

डा० कैलाशनाथ द्विवेदी
पीएच०डी०, डी०लिट्०
प्राचार्य

मथुराप्रसाद महाविद्यालय
कोंच (जालौन)-२८५२०५

दिनांक १२.४.९१

प्रिय बन्धुवर डा० शुक्ल जी,

सादर नमस्कार !

अत्र कुशलं तत्रास्तु। आपने "अर्वाचीनसंस्कृतम्" के वर्ष १९९० के चारों अंक भेजने की कृपा की। एतदर्थ हार्दिक धन्यवाद ! इन सबको अद्योपान्त अवलोकित कर अत्यन्त आनन्दित हूँ। आपकी 'उत्तरमङ्गलम्' 'वदत नेतारो मनाक्' 'जाविलपुरं चल रमाकान्त !' जैसी स्तरीय सामयिक श्रेष्ठ रचनाएँ वस्तुतः हृदयावर्जक हैं और प्रेरणाप्रद भी। इन उत्कृष्ट अंकों की प्रस्तुति के लिए हमारी हार्दिक बधाई एवं आगे भी ऐसे सुन्दर अंकों की सफलता हेतु अनेक शुभकामनाएँ स्वीकारें।

आपका ही
कैलाशनाथ द्विवेदी

पश्य बन्धो क्षणम् !

(डा० इच्छाराम द्विवेदी 'प्रणवः', मैनपुरी)

शुभ्रवस्त्रावृताः कृष्णलीलारताः
वामनाचारदक्षाः कृतघ्ना अमी ।
याचमाना मतं द्वारदेशस्थिता
निस्त्रपा आगताः पश्य बन्धो क्षणम् ॥

एभिरेवापमानं कृतं संसदो
ध्वंसिता लोकविश्वासभावान्वितिः ।
लोकसौधं तिरस्कृत्य स्वैः कर्मभिः
लोकरक्षापराः पश्य बन्धो क्षणम् ॥

कोऽपि 'बोफोर्स'-शोभाधरो राजते
मण्डलायोगकीर्त्या युतः कोऽप्यसौ ।
बर्बरं पूजयन्कोऽप्यसौ बर्बरः
रामभद्रायते पश्य बन्धो क्षणम् ॥

कोऽपि धर्मध्वजो राष्ट्रसेवापरः
स्वे रथे चिह्नमायोज्य देशेऽभ्रमत् ।
तद्दलं वर्द्धितं किन्तु देशस्थितिः
क्लिश्यते कर्दमे पश्य बन्धो क्षणम् ॥

एकतो जम्बुका एकतो वै वृका
एकतो व्यावृतास्या महाव्यालकाः ।
दिग्विमूढा वराकी प्रजा कम्पते
प्राणरक्षाकुला पश्य बन्धो क्षणम् ॥

मूल्यसीमापणेऽसीमिता दृश्यते
नेतृभिस्तन्न राज्ये परामृश्यते ।
कर्षकाणामहो क्रन्दनं श्रूयते
तैलकोषेषु हा पश्य बन्धो क्षणम् ।

नित्यहत्यापरोधो वरीवर्द्धते
क्रूरहिंसा समाजे दरीदृश्यते ।
शान्ति - सीता वराकी भृशं कम्पते
लोकविद्रावणो रावणो वर्द्धते ।।

शासनासन्दिकाराधने प्रत्यहं
निन्दनीया कुनीतिर्वरीवर्तते ।
बाहुबद्धाः समे चौरलोका अमी
आगता नाशितुं पश्य बन्धो क्षणम् ।।

यत्र निर्वाचने नित्यहिंसाकराः
शस्त्रसन्धा खला आप्तुकामा मतम् ।
तत्र निर्वाचनं कीदृशं स्यात्सखे
पामरं संगरं पश्य बन्धो क्षणम् ।।

किन्नु कुर्मो वयं साम्प्रतं बान्धवाः
यद्धि निर्वाचनं नो गृहे प्रापितम् ।
तद्धि नूनं विचिन्त्यैव देयं मतं
राज्यनिर्वाचने पश्य बन्धो क्षणम् ।।

भारतेऽनारतं किं नु बोभूयते ?

(डा० रामप्रकाश वर्णी, एल० आर० कालेज, जसराय फिरोजाबाद)

भारतेऽनारतं किंनु बोभूयते,
धर्मभावो विलुप्तः कथा श्रूयते ।
मानवो दानवीभूय दन्द्रभ्यते,
स्वार्थसंसाधने दिक्षु चङ्क्रम्यते ॥१॥

किं विधेयं नु ध्येयं न वै चिन्त्यते,
सद्गुरुर्नैव कश्चिन्न शिष्यो भुवि ।
नाशमायात्कथं तामसी यामिनी
ज्ञानदीप्तो रविर्नैव विद्योतते ॥२॥

वर्द्धते तृष्णिका - हारिणी प्रत्यहं,
मोमुदीतीह लिप्सा वने वह्निवत् ।
जाहसीति प्रवृत्तिः सखे ! दानवी,
मानवी द्रौपदी रोरवीति द्रुतम् ॥३॥

धर्मशिक्षा सुजाताऽधुना घातिनी,
कैङ्करीं नो ददातीति जोघुष्यते ।
मातृहा तातहा देवहा दूषिता,
शैक्षिकी पद्धतिर्मानवैः पूज्यते ॥४॥

प्रैदिधद् भावना नास्तिकी प्राणिषु,
प्रेजते देवदेवाधिदेवार्चनम् ।
आस्तिकी वल्लरी क्षीणतामागता,
भौतिकीं भूतिमाप्तुं जगद्धूयते ॥५॥

कूटनीतिः पिशाची दनीध्वंस्यते,
सभ्यनीतेर्वनं तत् पनीपत्यते ।
द्वेषज्वालावली स्वार्थव्यालावली,
दंदहीतीहया ददशीति प्रकम् ।।६।।

निष्कुटे नैव पम्फुल्यते मानसे,
सौरभेयी लता मालती माधवी ।
गन्धमाघ्राय हीनं निजेगिल्यते,
दुर्द्विरेफः परस्वं च पेपीयते ।।७।।

हे विधातः ! कथा कौमुदी नैव मे,
दुर्दशा मानवी विद्यते त्वीदृशी ।
हेयसी श्रेयसी प्रेयसी किं नु यत्,
प्रेक्षिता यादृशी सैव रुग्गीयते ।।८।।

संगच्छध्वं संगच्छध्वम्

(ओमप्रकाश ठाकुर: डी ७५७, सरस्वती-विहार:
दिल्ली-११००३४)

हे भरतदेशसदलंकारा:
सुजना ! मोहादवबुध्यध्वं
समयस्याह्वानमिदं स्फीतं
सङ्गच्छध्वं संगच्छध्वम् ।
क्व गतं तद् भारतवर्चस्वं
क्व गतं तेज: पौरुषमतुलं
जातिर्याता किं कातरतां
पीत्वा मदमोहमयीं मदिरां
हास्यास्पदतां यातां स्वदशां
किंचिच्चेतस्याकलयध्वम् ॥१॥
संगच्छध्वं……

अलमलं प्रथाभिस्ताभिर्व:
या मिथो विघटनं जनयन्ते
कुर्म: किं जातिविभेदैस्तै:
हीनोन्नतभावं घटयन्ते
भित्वा पुराणजर्जरदुर्गं
नव्योदयहेतो: प्रयतध्वम् ॥२॥
संगच्छध्वं……

परिचिनुत संघशक्तिं महतीम्
अन्योन्यं वृथाविवादैः किं
सर्वेऽन्ये लक्ष्यनिषक्तदृशः
शक्तिर्वो हन्त विकीर्णा किं
स्थितिमाकलय्य सकलां सद्यः
मोहस्वापादवबुध्यध्वम् ॥३॥
संगच्छध्वं……

अरयः षड्यन्त्रपराः परितः
समयं गमयथ तन्द्राभक्ता
प्राचां गुरुतागौरवगाने
लग्नाः स्मृतशौर्यकथावृत्ताः
अवधारितकरणीयास्त्वरितम्
उचितं प्रतिकारं प्रकुरुध्वम् ।४।
संगच्छध्वं……

विद्याबलबुद्धिविधानानां
क्षुद्रैररिभिः कथमवमानः
आनीय चेतनां राजनये
संरक्ष्यो राष्ट्रियसम्मानः
स्वार्थानपहाय समृद्धिचयैः
विलसत नृत्यत संमोदध्वम् ।५।
संगच्छध्वं……

★★★

दीपावली-शुभेच्छाः

(डा० उमाकान्त शुक्लः, ५९ पटेलनगरम्
मुजफ्फरनगरम् 'उ०प्र०')

धम्मिल्ले यूथिकेवांग राजमाना सुमंगला ।
ध्वान्तेऽस्मिन् दीपमालेयं कुर्याद्वो मंगलं शुभम् ।।

जूड़े में टँकी जूही सी अन्धेरी रात की दीपमाला पर मङ्गल कामना ।

तमालनीले तमसां विताने
समर्पिता स्वर्णमयीव रेखा ।
नखक्षताकार-बलि-प्रदीपै-
र्दीपावली वस्तनुतां प्रमोदम् ।।

दीपावली के पूजादीपों से आपका अभिनन्दन ।

ऋज्वायता लम्बितवक्रभावा
सान्द्रा क्वचित् क्वापि च सान्तराला ।
तमस्ततेश्चन्दनपत्रभङ्गो
दीपावली दिश्यतु वः प्रमोदम् ।।

दीपावली, अँधेरों पर खिंची चन्दन रेखा, आपका मंगल करे ।

छन्दोविशेषनिचितैरिव दीप्रदीपै-
श्छेकोक्तिरम्यकलना शुभदीपमाला ।
व्याप्तं तमःपिचुभरं धवलीकरोतु
सौवर्णपिञ्जनशतैरिव पिञ्जयन्ती ।।

दीपपंक्तियों—सोने की धुनकियों से तम-तूल को छाँटती दीपावली आपका मंगल करे ।

अमा सवित्रीं प्रविलोक्य पार्श्वे
शिखा सृपाटीं प्रविभिद्य सोत्काः ।
स्फुरन्ति चूङ्कृत्य तमःकुलाये
दीपाण्डकेभ्यो द्युतिचाटकैराः ॥
तमोऽक्षरे कालमहाप्रबन्धे
न्यस्तां क्वचिद्गैरिकरागरेखाम् ।
विडम्बयन्ती कुरुताच्छिवं वो
दीपावली ज्योतिरदभ्रकुल्या ॥

दीपक के अण्डों से फुदकते द्युति के चिरौटों की चटक । या फिर फिर काल के महाप्रबंध की किसी पंक्ति पर खिंची लाल रेखा । ज्योतिकुल्या दीपावली आपका मङ्गल करे ।

उद्यद्धिरण्मयसहस्रकरालकुन्त-
च्छायानुकारकुशलास्तिलकाभिरामाः ।
कौन्दप्रगल्भनवकुड्मलकान्तशिल्पा-
श्चूडालदीपकलनास्तिमिरं दहन्तु ॥

सुनहरी बर्छियों, तिलक के आकारों या कुन्दकलियों सी दीप-शिखाएं आपका मङ्गल करें ।

क्वचित्प्रकाशद्रुमकुड्मलाभा
क्वचिच्च हैमाक्षकलापवीक्ष्या ।
शृंगाटके शारिफलाभिरूपा
दीपावली दिव्यतु दीपिताशा ॥
प्रकाशलेखाभिरनाविलाभि-
रभ्यस्तरेखागणिताभिरामा ।
लाजैर्हसद्भी रुचिरैश्च मिष्टैः
श्रेयो विदध्यात्तव दीपमाला ॥

कहीं—
प्रकाश के रूख की कलियाँ,
कहीं—

सोने के पासे
और
चौराहों पर—
चौसर सी बिछी
दीपावली !!!
प्रकाश रेखाओं को देख, लगता है
रेखा गणित सीख रही है
यह
हँसती खीलों
और
रुचिकर मिठाइयों से
आपका मङ्गल करे।

इह प्रतोल्यामभिषेणयद्भि-
भंल्लूककालैर्निविडैस्तमोभिः ।
असावुदेष्यन् मुदितः प्रदीपो
निवार्यते तद्विलसत्प्रकाशात् ॥
तावत्तमो दृष्यतु लेढु लोकं
रुणद्धु चक्षूंषि शृणातु चेटः ।
यावत्स्वकीयाभिरनाविलाभिः
प्रभाभिरारात्स्मयते न दीपः ॥
स्निग्धाञ्जनक्षोणिभृति प्रफुल्ल-
प्रसूनया किंशुककानश्रीः ।
सान्द्रान्धकारे विकचप्रकाशा
दीपावली दीव्यतु दीपिताशा ॥

क्रूर काले भालुओं से निविड अँधियारे
परजित हों।
जले
नवदीप

दीपावली का शुभ।
सुर्मई पर्वत खिले ज्यों
ढाक के फूले वनों से
त्यों
अमावस की गली ये
दीप जागें
स्नेह पूरित।

तालीवने पाटलकुड्मलानां
विडम्बयतीय विकासलोलम्।
कीराङ्गनात्रोटिमनोहरश्रीः
शिवं विदध्यात्तव दीपमाला॥

ताडकुंज में खिली पाटल कलियों
और
सुग्गों की चोंच
का
रंग रूप ले दीपावली
मंगलमय हो।

★ ★

पद्यप्रसूनस्तबकः

(पं० शैलेन्द्रनाथ पाठकः एम० ए० शास्त्री
नयापुरा तराना, जिला उज्जैन)

श्रीमत्सहृदयानन्दवर्धिने मानदायिने ।
वाग्लक्ष्म्यैकान्तभक्ताय रमाकान्ताय ते नमः ॥
सादरं प्रेष्यते पद्यप्रसूनस्तबको नवः ।
सन्नतेन मया तेन प्रीयतां सुकवेर्मनः ॥
उज्जयिन्याः समीपस्थतराणाग्रामवासिनः ।
शैलेन्द्रस्य प्रणतयो विलसन्तु सदा मम ॥

वन्दना

सारस्वतमहत्तत्त्वलास्यलोलां मनोहराम् ।
वन्दे कवीन्द्रमष्टिष्कमन्दिराभिनयोज्ज्वलाम् ॥

ज्योतिष्मतीं शुद्ध - गुणात्मशक्तिं,
ज्ञानश्रियः शान्त-विलास-हासाम् ।
मनीषिवृन्दैरभिनन्दनीयां
वन्दामहे कामपि चित्स्वरूपाम् ॥

सरस्वती-सुप्रतिभा-प्रकाशः
सुधी - चकोरैक - सुहृद् - विलासः ।
सदैव सारस्वत - चन्द्रहासो
जयत्यसौ सत्कविकालिदासः ॥

कान्ता विशुद्धरविगौरतनुर्विशाला-
सस्यैकनीलवसना नवतारहारा ।
मुग्धा रसाल-कल-काकलिका-निनादा
सेयं वसन्ततिलका नवसंवतः श्रीः ॥

प्रताप-वीर-प्रतिभापुरस्सरा
सदाशिवज्ञानधरा धुरन्धरा ।
मनोहरा भूतलसर्वसुन्दरा
जयत्यसौ भारत-भूर्वसुन्धरा ॥

श्रीमद्भारत-प्राशस्तिकम्

ज्ञानज्योतिःस्वरूपो विमलसुमनसाञ्जन्मभूरत्नसूतिः,
क्षोणीसिन्दूरबिन्दुर्विलसितसुयशस्सिन्धुदिव्यप्रभेन्दुः ।
आत्मज्योतिष्मतां सच्चितिसुमतिमतां पुण्यभूमिर्विभूनां
श्वेतच्छत्राभिरामो हिमनगमुकुटो राजते राजतेजाः ॥

स्वर्गो भुवः सुरपतेर्नवनन्दनं त्वं
सौभाग्यमेव शुभकीर्त्यमराङ्गनायाः ।
रत्नाकरोऽसि तव रत्नपरम्परा सा
स्रष्टुः प्रगल्भवचसोऽपि दवीयसीव ॥

गुण-प्रकर्षैर्वरबीजभूमि-
र्विधेः स्वकीया सुर-सुन्दरश्रीः ।
सरस्वती - हास्य - कलाग्र - भूमिः
रमानटी - विभ्रम-रङ्गभूमिः ॥

त्वां सूर्य्यचन्द्रकृतदीप-भ-पुष्पमाला
नित्यं समर्चयति सृष्टिसुवासिनीयम् ।
लक्ष्मीपितुः करतलार्पितपाद्यमन्ते
मन्दानिलैः स्तुतमतीव दिगङ्गनाभिः ॥

दिव्यात्मसात्त्विकगुणाऽऽदिविहारभूमे !
किं वर्णयामि महतीं विरुदावलिं ते ।
वाण्याः प्रयाति सततं क्वणनेन वीणा-
तन्त्रीप्रमण्डनकृते निजबाहुवल्ली ।।

महापुरुषाय श्रद्धाञ्जलिः

(महात्मनो निर्वाणदिवसाद् द्वादशाहे)

स्वातन्त्र्यचन्द्रवदनः कथमद्य खिन्नः ?
स्रस्तालकाऽऽकुलितधीर्भुवि राज्यलक्ष्मीः ?
हा हन्त ! हन्त !! अभिनन्दनकाल एव
ग्रस्तोदयः सपदि भारतभाग्यभानुः ।।

धीरप्रशान्तनृपनीतिधुरन्धरोऽसौ-
सर्वाङ्गसुन्दरविभूतिवरोऽवतारः ।
श्रीमोहनः सकलविश्वविमोहनोऽय-
मस्तङ्गतो नरहरिर्वसुधाभिरामः ।।

स्थानेऽभवद् भरत-भू-प्रतिभा-प्रतीको
राज्यश्रियो मुखमपश्यदहिंसयैव ।
विश्वैकवन्द्यमहिमन् ! प्रबलात्मशक्ते-
र्दीक्षागुरो !! अमरता चरणे नता ते ।।

हे जीवनोद्धरण ! भारतमातृभूमेः
क्व प्रस्थितोऽसि विषमे पतिते जनन्याः ?
हा साम्प्रतं वयमकिञ्चनभारतीयाः-
श्रद्धाञ्जलिं सजलमद्य समर्पयामः ।।

शुभाशंसनम्

सञ्जीवितार्षप्रतिभाप्रभवा पुरा या
ज्योतिष्मती श्रुतिसुधाशनभास्वरा या ।
विद्यैकरत्ननिकषोपलकल्पिता या
सा भारती भवतु भारतभव्यभूत्यै ॥

ईश ! त्वयाद्य मम भारतदेश एषः
स्वीयप्रसन्नहृदयेन निभालनीयः ।
लक्ष्मीविलासवसतिः प्रबलात्मतशक्ते-
र्भूतिः समुल्लसतु भूतिलकायमाना ॥

मुग्धारविन्द वनकान्तिहरा मुखे मे
हृद्याऽनवद्यचरिता कविता चकास्तु ।
वाणीविलास-पदलास्यविधानदक्षा
सा काऽपि शक्तिरनिशं मम शं तनोतु ॥

सा वीरशक्तिरमला प्रतिभा कवीनां
वाणी स्वभावमधुरा चतुराननस्य ।
विद्यावधूवरचिदात्मसुखैककोषः
सारस्वतस्वमखिलं जनभूतयेऽस्तु ॥

सूक्तयः

सद्भूतेः कुलधाम पोषणरसः सारस्वतज्योतिषां
सर्वाङ्गोज्ज्वलसत्यतत्त्वाधिषणालीलाविलासः सताम् ।
विद्यारत्नपरम्परा प्रतिनिधिः सौभाग्यभानुर्धिय-
स्तत्त्वज्ञानरसायनं विजयते वेदस्वरूपोदयः ॥

शुद्धार्षप्रतिभाप्रसूतमहसा, ज्ञानश्रियं हासयद्-
यत्सन्मौक्तिकधीषु जीवनरसं सञ्चारयद्राजते ।

सत्यान्वेषणतत्पराऽऽगमगणे जीवातुरेवात्मन-
स्तद् दिव्यात्मकगुणौजसैकममलं वेदामृतं पीयताम् ॥

अयि मधुकर ! केलिं मा कुरु त्वं वनेऽस्मिन्
सुमधुरमधु पीत्वाऽऽभिः समं पद्मिनीभिः ।
वसतिरिह गजानां द्राक् स्वदेशं प्रयाहि
स्मरसि कुटिलहृद्भिर्दुस्सहः सद्विलासः ?

वीर ! प्रताप भुवि भारतवीरतायाः
सर्वाङ्गसुन्दरवरोऽसि गतोऽमरत्वम् ।
त्वां संस्मरत् स्वपुलकाञ्चितगात्रसारः
पूतो ममाञ्जलिरयं भवतेऽर्पितो यत् ॥

भो भो सद्गुणसम्प्रदायमहिमप्राणैकरक्षापर !
श्रीमद्भारत ! कुत्र शात्रवयशःपीयूषपानं तव ?
शक्रस्पर्धिसमृद्धिवैभवयशोलक्ष्मीविलासः क्व सः
सङ्ग्रामाङ्गणकेलिकारणमहामृत्युञ्जयत्वं क्व तत् !!

भो भो भारतवर्ष ! कुत्र गरिमा प्रज्ञा प्रचण्डा च ते
क्वाद्यत्वे शरणागतेषु करुणा सा प्राणभिक्षाऽरये ।
उत्सर्गश्च रणाङ्गणे क्व नु तव स्वातन्त्र्यरक्षाकृते
हं हो कुत्र सतीत्वरक्षणविधौ स्त्रीरक्तसन्तर्पणम् ॥

प्रज्ञोपस्तुतवेदमातृपयसा पुष्टात्मवर्चस्विनो
विप्राः सद्गुणसम्पदः प्रकृतितः स्वत्वाभिमानोन्नताः ।
तैर्हित्वा कुलदेवतामथ कदा प्रह्वीकृतं मस्तकं
पादैर्लाञ्छित भर्तृकामभिपरां हीनाङ्गगां चञ्चलाम् ॥

चेतो ! लक्षय नित्यमेव सुपथञ्ज्योतिष्मतां सम्मतं,
सत्यज्ञानसुधासुनिर्झरतटे विश्रम्य शुद्धं भव ।
कल्याणाचरणं विधेहि सततं विश्वोपकारिव्रतं
मत्वा संसृतिचक्रमेतदखिलं कर्तव्यकर्मोद्भवम् ॥

येषां दिव्यरसायनोज्जवलमुखी सद्भूषणालङ्कृता
प्रज्ञाचन्द्रकरप्रसादितयशःकौमुद्वती भारती ।
क्रीडन्ती स्वगुणौजसा प्रतिपदं देदीप्यमाना भुवि
स्वर्निर्माति नवं सदा पदरजस्तेषां हि वाञ्छाम्यहम् ॥

मातृभूमिं प्रति

लब्धं जन्म मयात्र भारतभुवि प्रेम्णाऽस्मि सौभाग्यवान्
तस्याः स्नेहनिधिर्हि जीवितनिधिः किं कोषगैर्वैभवैः ।
तत्तत्पुष्परसैकसौरभधनं प्राप्तं हृदाप्यायनं
तस्मिन् तारकवृन्दर्चाचितभुवः स्वर्गे मनो मोदताम् ॥

अस्तित्वस्य निगीर्णको विधुरयं सौन्दर्यसारो मम
कुत्रान्यत्र विभाति शीतलकरस्तन्नैव जाने स्मरः ।
आकाशान्मम नेत्रयोरधिगतः पूर्वं प्रकाशो यतः
सैवान्त्ये समयेऽपि चुम्बतु हि मे नेत्रे गते मीलनम् ॥

राष्ट्रध्वजवन्दनसमये

(शिशूनां कृते स्वतन्त्रतादिवसे स्वागतगीतिः)

स्वागतं मम मातृभूमि-विशालगौरव ! स्वागतम् ।
स्वागतं सम्मान्यजनताः भारतीयाः ! स्वागतम् ॥

रविरयं समुदितः प्राची गौरवर्णा भासते ।
जनमनः स्वातन्त्र्यतुङ्गो ध्वजो गगने राजते ॥

स्वागतं राणाप्रतिज्ञापूतगौरव ! स्वागतम् ।
स्वागतं सम्मान्यजनताः भारतीयाः ! स्वागतम् ॥

★

गलज्जलिकाऽभिराजस्य !!

(मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रः आचार्योऽध्यक्षश्च, शिमलास्थहिमाचलप्रदेश-
विश्वविद्यालयीयसंस्कृत-विभागे)

ऊर्ध्वबाहुको विरौम्यहं कोऽपि नो शृणोति वाचिकम् !!

जीर्णकाष्ठभङ्गुरा तरी नाविकोऽपि मद्यघूर्णितः
वल्गते प्रभञ्जनोऽम्बरे सूचयन्नकाण्डताण्डवम् !!

ज्वालितस्समर्चनागृहे यस्त्वया शिखावलस्सखे !
क्षीयते नु तस्य वर्त्तिका स्नेहसङ्कटे क्व जीवितम् ??

योऽयमश्रुसागरेऽखिलं रङ्गमेव मज्जयत्यलम्
कोऽत्र विस्मयो यतो न्विदं प्राग्दशाभिनीतिपाटवम् !!

पुष्पिते फलान्विते तरौ शुष्यति क्व मूलमूर्जितम् ?
घोषयन्ति तत्कथं खला भारतेऽद्य संस्कृतं मृतम् !!

लोक एव तन्त्र्यते दृढं शासका यतो न लम्पटाः
उज्ज्वलं ततोऽस्ति भारते शासनं नु लोकतान्त्रिकम् !!

अग्निना सहाऽप्यहं सुखी वारिणा सहाऽप्यहं सुखी
एतदेव मेऽस्ति पौरुषं दुर्लभं यशोऽभिचारिकम् !!

कीदृशो दशाविपर्ययो यन्निरक्षरा विपश्चितः
काव्यकृत्कुविन्दकव्रजो मोदतेऽधिभोजवाटिकम् !!

दुर्मदेन हस्तिना हतो यत्पिपीलको मरुस्थले
तद् विलोक्य सैन्धवं जलं द्राग्बभूव हन्त तैलकम् !!

हृद्यभावसङ्कुलेऽमले काव्यकल्पने सनातने
सादराः पिबन्तु सार्जवं वल्गुभावमाभिराजिकम् !!

साधु जानेऽहम्

(मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रः, शिमला)

समुत्थेयं कुतो वात्या किमर्थं तच्च जानेऽहम् !
गृहेऽग्निः केन सन्दीप्तः किमर्थं तच्च जानेऽहम् !!

कदाचित्सौधशृङ्गस्थोऽपि काको नैति तार्क्ष्यत्वम्
न दोषो मृष्यते यत्नै रहस्यं तच्च जानेऽहम् !!

विधानं चाटुभिर्भुङ्क्ते बली स्तम्बेरमः कस्मात् ?
धुनीते वा कथं श्वा पुच्छमित्यपि साधु जानेऽहम् !!

क्वचिद्रामः क्वचिद्रोटी क्वचित्सर्वोदयाऽऽकाङ्क्षा
अभिप्रायन्तु युष्मद्भाषणानां हन्त जानेऽहम् !!

भृशं निर्भर्त्सितः कर्णिकपदैरपि राजनीतौ त्वम्
यथा काष्ठाधिरूढस्तत् प्रतिष्ठामर्म जानेऽहम् !!

हृदिस्थं कालकूटं यन्निगूह्योद्गिरसि पीयूषम् !
प्रयतसे छलयितुं युक्त्याऽभिराजं तच्च जानेऽहम् !!

क्वचिद्रक्तः क्वचित्पीतः क्वचिद्वा कर्बुरः कृष्णः
यथा कृकलासतामेषि व्रतं ते किन्न जानेऽहम् ??

नवसंवत्सर वर्द्धापनम्

(श्री अमियचन्द शास्त्री , मथुरा)

विश्वस्मिन् नववत्सरे प्रथयतात्, सर्वेश्वरो मङ्गलम्
स्वास्थ्यं सर्वजनोऽधिगच्छतु शुभं, निःश्रेयसे स्वात्मनः ।
नव्येऽस्मिन् प्रतिमानसं प्रविशताद्, वर्षे प्रमोदो महान्
दद्यात् कीर्तितर्ति सुनिर्मलमतिं, शम्भुः सदा वः शिवम् ।।

वन्दे महापुरुष ! ते चरणारविन्दम् !![1]

(मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रः, शिमला)

दूर्वाप्रलोभितकवीश्वरकृष्णसार !
वाग्देवतावसतिरक्षणसिद्धमल्ल !
हासावहेलित - दुरात्मजनप्रतिष्ठ !
वन्देऽमहापरुष ! ते चरणारविन्दम् !!
केयं **सुधाशबलिता'सुरती'** ममारि-
र्या वल्लभस्य वदने नितरां प्रविष्टा ?
एवं विरौति **सुरतिन्** ! क्षपितावकाशा
वाणी तमालभृतगल्लदरीदविष्ठा !!
एकामपाङ्गवलनामपि संप्रदाय
सार्धस्थितं स्वजनमुच्चकर्वि करोषि !
ज्ञानाभिराजरथवल्लभकान्तपुष्प !
गूढाभिसार सहकार ! भवन्तमीडे ।।
गीते भविष्यति रतिर्नितरां न केषां
माद्यद्द्विरेफनिचिते प्रसरद्वसन्ते ?
स्वाधीनरागकलया तदु माकरन्दीं
मुद्रां श्रयस्व कलयस्व सुहृत्प्रमोदम् !!
चक्षुर्न भो गमय जातु कुहूविवर्त्ते
व्याजेन माऽऽविलय वर्णरतिप्रतिष्ठाम् ।
उद्यद्विनोद ! भवतो नवसुप्रभातं
मित्रव्रजः प्रतिकलं कलयन् विभाति !!

सविनयमभिव्यनक्ति
मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रः

---

१. दूर्वासम्पादकेभ्यो डॉ० भास्कराचार्यत्रिपाठिभ्यश्शिमलास्थहिमाचल-प्रदेशविश्वविद्यालयीयसंस्कृतविभागाध्यक्षैरभिराजराजेन्द्रैस्सम्प्रेषिताः फाल्गुनिकाः प्रणामाः ।

सिद्धरामेश्वरम्

(डा० प्रकाश पांडे, 'अहल्या' सोमल वाडा, दत्तमन्दिरपार्श्वे,
वर्धा रोड, नागपुरम्)

सिद्धरामेश्वरं नौमि रे मुनीश्वरम्
तत्र यत्सुन्दरं तत्र पावित्र्यमेव
तत्र यद्ग्रामकं तत्र रामेश्वरम्
राममूर्ति महान्तं सदा राजितम्
वृक्षजालैर्वृतं मङ्गलं सुन्दरम्
यन्महल्लीयते, यत्र रामेश्वरम्
यत्र काव्यात्म वल्लीयतेऽध्यात्म यत्,
तत्र रामेश्वरं सिद्धरामेश्वरम् ।
सिद्धिरपि जायते वृद्धिरपि जायते
सम्यगाशाभिरेव यत्पदं पूज्यते
तत्र वै राजते सिद्धरामेश्वरम्
नश्यते गीर्यते जीवनं स्तूयते
स्तूयते दिव्यताराशिरपि गीयते
यत्र तत् तत्पदं नौमि रामेश्वरम् ।
सिद्धरामेश्वरं सिद्धरामेश्वरम् !

सन्दर्भ :—महावलेश्वरे मुनिसिद्धरामेश्वरनाम्ना ख्यातं किमप्यद्भुतं तीर्थम् । तत्र रामनवमीदिवसे गत्वा परमा शान्तिर्लब्धा । तदेवाभिक्ष्य कविता । तत्रैव नातिदूरं किमपि सरो लक्ष्यते तत् काव्यात्म-सुन्दरम् सिद्धरामेश्वरञ्चाध्यात्म-शिवमिति सुरुचिरविरोधं दर्शयन्ती कवितेयं वाचकं श्रोतारं चानन्दयतु ।

किं जीवनं ते !

(डा० रमाकान्तशुक्लः, ६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-५९)

न वा स्वार्थः परार्थो नापि बन्धो !
त्वया चेत्साध्यते, किं जीवनं ते ! ॥१॥
न साहित्य न सङ्गीतं कला वा
न रासिक्यं च ते, किं जीवनं ते ! ॥२॥
न दाक्षिण्यं, न सौशील्यं, न कीर्तिः
न सेवा, नो दया, किं जीवनं ते ! ॥३॥
विपदि धैर्यं, तथाभ्युदये क्षमा नो
न वा युधि विक्रमः, किं जीवनं ते ! ॥४॥
गुरोः पित्रोर्न चरणा वन्दिताश्चेत्
अहङ्कारात्त्वया, किं जीवनं ते ! ॥५॥
न कश्चित्प्रेमबन्धे त्वामबध्नात्
वृथाजीविन् सखे ! किं जीवनं ते ! ॥६॥
त्वया यदि शासनासन्दीमवाप्य
न लोको रञ्जितः, किं जीवनं ते ! ॥७॥
अहो दैनन्दिनी मतयाचना ते
वनीपक नेतृवर ! किं जीवनं ते ! ॥८॥
न निःश्वसितं, न रुदितं, मूर्च्छितं नो
प्रियाविरहे त्वया, किं जीवनं ते ! ॥९॥
वियोगे ते जनो नो कोऽपि खिन्नः
न योगे प्रीतिमान्, किं जीवनं ते ! ॥१०॥
मनोभावो न निर्द्वन्द्व प्रकटितः
कपटचारिस्त्वया, किं जीवनं ते ! ॥११॥

विषामृतयोर्विवेकं नैव कर्तुम्
त्वमीशश्चेत्तदा किं जीवनं ते ! ॥१२॥
न दुष्टास्तर्जिताः स्वीयेन महसा
न सन्तो मानिताः, किं जीवनं ते ! ॥१३॥
करालः काल इव नाभासि चेत्त्वम्
कुकृत्यानां कृते, किं जीवनं ते ! ॥१४॥
त्वया स्वान्तःसुखार्थं देववाणी
न पठिता, न श्रुता, किं जीवनं ते ! ॥१५॥
प्रभुः कर्ता च भर्ता चैव हर्ता
न चेदाराधितः, किं जीवनं ते ! ॥१६॥
निपीतं नैव मधु प्रेम्णः कदाचित्
विरस मृल्लोष्ठ रे ! किं जीवनं ते ! ॥१७॥
न भुक्ता रसवशात्त्वत्पार्श्वमाप्ता
रहसि काचित्त्वया, किं जीवतं ते ! ॥१८॥
वृथा चन्द्रो वृथा मधुयामिनीयम्
न पार्श्वे ते प्रिया, किं जीवनं ते ! ॥१९॥
स्वदेशः सेवितो न प्राणप्रणतः
विकत्थन धूर्त रे, किं जीवनं ते ! ॥२०॥
मुखे मधु ते मनसि ते कालकूटः
तृणावृत कूप ! रे किं जीवनं ते ॥२१॥
कृतघ्नत्वं कदाचारः पिशुनता
इमे त्वद्बान्धवाः, किं जीवनं ते ! ॥२२॥
स्वयं नष्टः परान्नाशयसि नित्यम्
व्यसनशतशालिनः किं जीवनं ते ! ॥२३॥
क्षणे रुष्टः क्षणे तुष्टः सखे त्वम्
अहो चलचित्त रे किं जीवनं ते ॥२४॥

मुखे ते मक्षिकाः कुर्वन्ति भिन्-भिन्
न चोड्डाययसि रे ! किं जीवनं ते ! ॥२५॥
सुरक्षितमस्ति नो पदमपि पलार्थम्
अहो मन्त्रिप्रवर ! किं जीवनं ते ॥२६॥
प्रदर्शन-गालिका-कार्यावरोधैः
अहो प्राचार्यवर ! किं जीवनं ते ॥२७॥
प्रकृत्यंके न ते क्रीडा बभूव
सदा हर्म्यस्थ रे ! किं जीवनं ते ॥२८॥
न दुग्धं माहिषं व्यायामिनस्ते
सुलभमास्तेऽन्वहं ! किं जीवनं ते ! ॥२९॥
न चेत् पार्श्वे सखे ते स्वास्थ्यवित्तम्
धनैरेतैरलं, किं जीवनं ते ॥३०॥
उपायैस्तैश्च तैर्धृतमपि मनस्ते
प्रियां नोपैति चेत् किं जीवनं ते ! ॥३१॥
उपालम्भो न चानुनयोऽपि तुभ्यं
अहो प्रणयिन् युवक ! किं जीवनं ते ॥३२॥
तवागमने तथा गमने न चर्चा
वराक प्राघुणिक ! किं जीवनं ते ॥३३॥
परोक्षे शत्रुभिर्मित्रैस्तटस्थैः
न चेच्छ्लाघ्योऽसि रे, किं जीवनं ते ॥३४॥
अयं श्रोता न बोधति भाषणं ते
अनर्गलजल्पिनः किं जीवनं ते ! ॥३५॥
न दीनाः सेविताः शुद्धेन मनसा
कुनेतॄन् सेवसे, किं जीवनं ते ! ॥३६॥
न माता जन्मभूर्बन्धो ! मता चेत्
किमेतेनायुषा, किं जीवनं ते ! ॥३७॥

न दृष्टं भारतं स्निग्धेन मनसा !
अहो विश्वभ्रमिन् ! किं जीवनं ते ।।३८।।

कृपेशस्याशिषो यदि वा गुरूणाम्
न लब्धा जीवने, किं जीवनं ते ! ।।३९।।

त्वयार्वाचीनसंस्कृतमपि न पठितम् ?
न दूर्वालोकिता ? किं जीवनं ते ! ।।४०।।

रमाकान्तोऽभिराजो वा रथो वा
श्रुतो यदि न त्वया, किं जीवन ते ! ।।४१।।

★

मुक्तकद्वयी

(डा० शम्भुनाथ आचार्यः, बद्रीविशालः कालेजः फर्रुखाबादः)

(१)

एष मन्मथः सदैव
वर्तते वपुर्विनैव
हन्ति कामिनोजनान् हि
पुष्पमार्गणैर्भृशं हि
तत्सखश्च माधवोऽपि
चाम्रमञ्जरीपिकोऽपि
कोऽपि राधिकां विनैव
कृष्णभूमिकायते
वेणुधारकं विनैव
कापि राधिकायते

(२)

दृश्तामियं स्वराष्ट्रकुण्डली
सौख्यमाप्नुयात् कथं हि राष्ट्रकम्
लग्नमास्थितो विधुन्तुदो बली
सौरिभौमवीक्षितश्च नित्यशः

★

देववाणी-परिषद्वार्ता

(१) १६.२.१९९१ तारिकायां डा० रमाकान्तशुक्लेन प्रणीतस्य निर्दिशितस्य च 'भाति मे भारतम्' इत्यनुष्ठानस्य अपरेऽपि दश भागा दूरदर्शन-निदेशालयेन स्वीकृता:। एतेषां निर्माणं शीघ्रमेव आशास्यते। दूरदर्शनाधिकारिण एतदर्थं धन्यवादमर्हन्ति।

(२) १८.३.१९९१ तारिकायाम् देववाणी-परिषदि राष्ट्रपतिसम्मानितानां कामेश्वरसिंहसंस्कृतविश्वविद्यालयपूर्वोपकुलपतीनाम् पण्डितप्रवराणाम् आचार्य श्रीआद्याचरणझामहाभागानाम् संस्कृतस्य वर्तमानस्थितिमवलम्ब्य भाषणं किञ्च काव्यपाठोऽभूत्। अस्मिन्नवसरे परिषत्पक्षत आचार्येभ्य: परिषन्महासचिवेनाभिनन्दनं व्याहृतम्। अस्मिन्नवसरे आचार्यवीरेन्द्रकुमार झा-धीरेन्द्र झा-डा० रमाकान्तशुक्लैरपि कविता: प्रस्तुता:।

(रमा शुक्ला)

संस्कृत-जगद्वार्ता

(१) २२.१.१९९१ तारिकायां 'एम०पी० क्लब, नार्थ एवेन्यू, नयी दिल्ली' इत्यत्र अखिलभारतीयसंस्कृतपरिषद्-लोकभाषाप्रचारसमित्योस्तत्त्वावधाने 'सुरभारती' संस्थाया: कलाकाराणाम्, उज्जयिन्यां त्रयस्त्रिंशत्तमे कालिदास-समारोहे 'विक्रमोर्वशीय'स्य प्रस्तुत्यर्थम्, अभिनन्दमक्रियत। अस्मिन्नवसरे 'संस्कृतम ऐक्यसाधकम्' इत्येषा लघुनाटिकापि प्रास्तूयत।

(२) २९.१.१९९१ तारिकायां नवदिल्लीस्थे हिमाचल-भवने 'दिल्लीसंस्कृत अकादमी' अ० भा० संस्कृत कविसम्मेलनमायोजितवती यस्योद्घाटनं दिल्ल्या उपराज्यपालेन श्रीमार्कण्डेयसिंहमहाभागेन कृतम्। कुलपतिना डा० मण्डन मिश्रमहाभागेन कवीनामभिनन्दनं कृतम्। सञ्चालनमकादमीसचिवेन 'कविरत्न' श्रीकृष्णसेमवालमहाभागेन कृतम्। अस्मिन्न् कविसम्मेलने कविशिरोमणि अमीरचन्द शास्त्रि-आचार्यश्रीनिवासरथ-श्री सुन्दरराजन्-रमाकान्त शुक्ल-डा० इच्छाराम द्विवेदी 'प्रणव'-डा० कृष्णलाल-डा०सत्यपालनारङ्ग-डा० वेदकुमारी घई-डा० जीतसिंह खोखड़-डा० लीना रस्तोगी-श्री शैलेशभट्ट-प्रभृतिभि: पञ्चविंशतिप्राय: कविभी रचना: प्रस्तुता:। अस्य केचनांशा: ८.२.९१ तारिकायां दूरदर्शनेन प्रात:कालीने राष्ट्रीयप्रसारणे प्रदर्शिता:।

(३) ५-६.२.९१ तारिकयोः मन्दसौरनगरे म० प्र० संस्कृतअकादम्या 'युवराज क्लब' स्थाने 'अष्टमूर्तिः' इति द्विदिवसीया विद्वत्संगोष्ठी समायोजिता यत्र षट्सु सत्रेषु दशपुरस्य (मन्दसौरस्य) सांस्कृतिकवैभवं दशपुरावन्तिक्षेत्रगतमभिलेखीयं संस्कृतसाहित्यमवलम्ब्य च विचारविमर्शो जातः। अस्मिन्नवसरे भोपालस्थकलापद्मसंस्थया 'चित्राङ्गदा' नृत्यनाटिकापि प्रस्तुता।

(४) १३—१४.२.१९९१ तारिकयोः रायपुरे (म०प्र०) शासकीयसंस्कृत महाविद्यालये 'संस्कृतवाङ्मये राष्ट्रियचिन्तन' मभिलक्ष्य द्विदिवसीया शोधसंगोष्ठी आयोजिता जाता यत्र पञ्चाशत्प्रायैः विद्वद्भिः स्वशोधपत्राणि प्रास्तूयन्त। संगोष्ठ्या उद्घाटनं प्राक्तनप्राचार्यो डा० रामनिहालशर्ममहाभागोऽकरोत्। संगोष्ठ्याश्चतुर्णां सत्राणामाध्यक्ष्यं डा०प्रभुदयाल अग्निहोत्री डा० बच्चूलाल अवस्थि-डा० राममूर्ति त्रिपाठि-डा० रामचन्द्र तिवारिभिः कृतम्। अस्मिन्नवसरे सांस्कृतिककार्यक्रमोऽप्यायोज्यत यत्र पुरस्कारवितरणं डा० रमाकान्तशुक्लेन कृतम्। आचार्यश्रीनिवासरथाध्यक्ष्ये श्रीरमाकान्तशुक्लस्य सञ्चालकत्वे च संस्कृतकविगोष्ठी अप्यायोजिता बभूव यत्र डा० पुष्पा दीक्षिता-डा० विन्ध्येश्वरीप्रसाद मिश्र-डा० बच्चूलाल अवस्थि-डा० प्रभुदयाल अग्निहोत्र्यादिभिः कविताः प्रस्तुताः। कविसम्मेलने विशिष्टातिथित्वं आयुक्तः श्री ए०डी० मोहिले-महाभागश्चकार।

संगोष्ठीसञ्चालकेन किञ्च महाविद्यालयप्राचार्येण डा० कृष्णदेवसारस्वतमहाभागेन विदुषामभिनन्दनं कृतज्ञताज्ञापनं च कृतम्।

(५) २३—२४.२.१९९१ तारिकयोः ग्वालियरनगरे कलावीथिकायां म०प्र० संस्कृत अकादम्या 'वासन्ती' नाम्नी भवभूति-संगोष्ठी समायोजिता। अस्या उद्घाटनं जीवाजीविश्वविद्यालयस्य कुलपतिना कृतम्। दायसत्रस्याध्यक्ष्यं डा०राजेन्द्रमिश्र महाभागेन सञ्चालनं च डा० राधावल्लभत्रिपाठिवर्येण कृतम्। उपजीव्यसत्रस्याध्यक्ष्यं डा०रेवाप्रसादद्विवेदमहाभागेन सञ्चालनं च डा०रमाकान्तशुक्लमहाभागेन कृतम्। विसर्जनसत्रस्य आध्यक्ष्यं डा०बच्चूलालअवस्थिमहाभागेन सञ्चालनं च डा०लक्ष्मीनारायण अग्रवाल-महाभागेन कृतम्। अस्मिन्नवसरे विदुषां नगरिकमभिनन्दनमप्यक्रियत। अकादमी-सचिवेन डा० भास्कराचार्य त्रिपाठिना कार्तज्ञं व्यज्ञाप्यत।

संगोष्ठ्यवसरे संस्कृतकविगोष्ठी,संग्रहालयदर्शनं, इटैलियनगार्डने सनातनधर्ममन्दिरे च विदुषामातिथ्यं तथा च नृत्यनाट्याद्ययोजनान्यपि संवृत्तानि।

(६) २५.२.१९९१ तारिकायां ग्वालियरनगरस्थे कमला राजे महिला महाविद्यालये संस्कृतकविगोष्ठी समायोज्यत यस्या आध्यक्ष्यं डा० बच्चूलाल अवस्थिभिः कृतम्। डा० इच्छाराम द्विवेद 'प्रणव'-अभिराज डा० राजेन्द्र मिश्र-डा० भास्कराचार्य त्रिपाठि-डा० रमाकान्तशुक्लैः स्व रचनाः श्राविताः। अस्मिन्नवसरे 'भाति मे भारतम्' इत्येतत्कार्यक्रमस्य वीडियोफिल्मप्रदर्शनमप्यभूत्। डा० छाया शर्मा सञ्चालनमकरोत्। प्राचार्या डा० सप्रा महाभागा धन्यवादज्ञपनमकरोत्।

(७) ९—१०.३.१९९१. तारिकयोः पुर्यां राष्ट्रियवेदविद्याप्रतिष्ठानपक्षतः श्रीजगन्नाथ-संस्कृत-विश्वविद्यालयतत्त्वावधानेन पूर्वभारतीयवेदसम्मेलनमायोजितम्। द्विदिवसीयेऽस्मिन् सम्मेलने 'पूर्वभारतीयवेदपरम्परा' 'उत्कलीयवैदिकी धारा' 'वेदसंस्कृतिः मूल्यबोधश्च' 'वैदिकसंस्कृतं सम्भाषितसंस्कृतं च' इत्यादिविषयेषु विद्वद्भिर्विचारविमर्शः कृतः। वृन्दगीति-ओडिशीनृत्यमालादिमनोरञ्जककार्यक्रमा अप्यायोज्यन्त।

(८) २५.३.१९९१ तारिकायां मैनपुर्यां शीतलादेवी-मेलापकावसरे समयोजितायां प्रदर्शन्याम् इदम्प्रथमतया संस्कृतकविसम्मेलनमायोज्यत। अस्य आध्यक्ष्यं डा० चन्दनलालपाराशर-महाभागेन मुख्यातिथित्वं डा० रमाकान्तशुक्लेन सञ्चालनं च सुरभारतीसेवासंस्थानमहासचिवेन डा० इच्छारामद्विवेद 'प्रणव' महाभागेन कृतम्। मैनपुरी-जिलाधिकारिणा कवीनां स्वागतं कृतम्। पञ्चदशप्रायैः कविभिः स्वरचनाः पठिताः।

(९) २९—३०.३.१९९१ तारिकयोः रायबरेलीस्थे फीरोजगान्धी महाविद्यालये तत्रत्यसंस्कृत-विभागेन विश्वविद्यालयानुदानायोगस्य 'कोहसिप' योजनान्तर्गतं द्विदिवसीया कालिदास-संगोष्ठी समायोजिता। संगोष्ठ्या उद्घाटनं डा० राजदेवमिश्रमहाभागेन कृतम्। प्रथमपरिचर्चासत्रस्याध्यक्ष्यं डा० सुधाकराचार्यत्रिपाठिमहाभागेन कृतम्। द्वितीयसत्रस्याध्यक्ष्यं डा० रमाकान्तशुक्लेन मुख्यातिथित्वं च अभिराज डा० राजेन्द्र मिश्र महाभागेन कृतम्। डा० शुक्लेन कालिदासस्य सौन्दर्यवर्णनमवलम्ब्यामिभाषितं किञ्च सद्य एव ग्रथिता 'किं जीवनं ते' इतिशीर्षका रचना इदम्प्रथमतया श्राविता। डा० मिश्रेण कालिदासीयकाव्यस्य वैशिष्ट्यं प्रकाशितं किञ्च स्वीया नैका रचनाः श्राविताः। अस्मिन्नवसरे डा० जनार्दनप्रसादपाण्डेय 'मणिः', डा० रसराजः, डा० प्रशस्यमित्र शास्त्री चापि स्व रचनाः श्रावयामासुः। संगोष्ठ्या संयोजकेन डा० शिववरण शुक्ल-महाभागेन सञ्चालनं कृतम्। संस्कृतविभागाध्यक्षेण डा० इन्द्रदेवद्विवेदिमहाभागेन अतिथीनामभिनन्दनं कृतम्। 'कोहसिप'-निदेशकेन

डा० आर० पी० सिंह-महाभागेन संस्कृतस्य अध्ययन-शोध-व्यवहारार्थं छात्रा आहूताः। संगोष्ठ्यां डा० अमलधारी सिंह-डा० रसराज-डा० यदुनाथप्रसाद-दुबे-डा० कृष्णकुमारमिश्र-डा० केशवगुप्त-प्रभृतिभिर्विद्वद्भिः शोधपत्राणि पठितानि।

अस्मिन्नवसरे 'भाति मे भारतम्' इति वीडियोफिल्मं महाविद्यालय-प्रेक्षागारे समवेतैर्दर्शकैः स्वादं स्वादमवलोकितम्।

(१०) ३१.३.१९९१ तारिकायां बरेल्यां विश्वविद्यालयानुदानायोगस्य प्रसारकार्यक्रमान्तर्गतं बरेलीकालेजस्य संस्कृत-विभागे डा० रमाकान्तशुक्लस्य 'स्वातन्त्र्योत्तरसंस्कृतसाहित्यस्य प्रवृत्तीः' अवलम्ब्याभिभाषणं सञ्जातम्। अस्या व्याख्यानसंगोष्ठ्या आध्यक्ष्यम् आचार्यलक्ष्मीचन्द्रकौशिकमहाभागेन कृतम्। संस्कृतविभागाध्यक्षेण डा० कृष्णकान्तशुक्ल-महाभागेन प्राध्यापकेन डा० राजेशभारद्वाजमहाभागेन तथा डा० बलभद्रप्रसादगोस्वामिमहाभागेन परिचर्चावक्तव्यानि प्रदत्तानि। कार्यक्रमस्य प्रारम्भः श्रीदुर्गेशचतुर्वेदकृत-सरस्वतीवन्दनातः सञ्जातः।

(११) ३१.३.१९९१ तारिकायां बरेलीनगरे 'अल्पना' संस्थायास्तत्त्वावधाने डा० रमाकान्त शुक्लेन 'वदत नेतारो मनाक्' 'किं जीवनं ते' 'भाति मे भारतम्' 'भारतजनताहम्' इत्यादिरचनानां पाठः कृतः। डा० शुक्लाय अभिनन्दनं व्याहरता संस्थासचिवेन डा० कौशलनन्दनगोस्वामिमहाभागेनोक्तं यत् डा० शुक्लस्य रचना अत्यन्तं सशक्ताः, सामयिक्यः, कालजयिन्यः, सरलाः, सरसाश्च सन्ति। अस्मिन्नवसरे नैके साहित्यकाराः, समाजसेविनः संगीतकाराश्चोपातिष्ठन्। कल्पनासक्सेना-मनीषा-मंजुला-विशाल-योगेशादिभिः डा० शुक्लस्य रचनाः ससंगीतं स्वस्वरेषु प्रस्तुताः।

(१२) पञ्चाम्बु-सर्वकारेण १९९० वर्षे '२५००० रूप्यकात्मकः साहित्य-शिरोमणि (संस्कृत)-पुरस्कारः' प्रो० देवदत्तभट्टि-महाभागाय समर्पितः। अस्माकं वर्धापनानि।

(१३) २९.१.१९९१ तारिकायाम् आकाशवाण्या दिल्ली केन्द्रात् डा० रमाकान्तशुक्लप्रणीतं 'महात्मा' इति रूपकं प्रसारितमभूत्। १४.४.१९९१ तारिकायां तत एव 'साहित्यिकी' तिकार्यक्रमान्तर्गतं 'रक्षको यत्र भक्षकः' इति विषयमवलम्ब्य डा० रमाकान्तशुक्लस्य संस्कृतवार्ता किञ्च संस्कृतेऽभिनवप्रयोगानलम्ब्य डा० रवीन्द्रनागरमहाभागस्य हिन्दीवार्ता प्रसारिते। संस्कृतानुरागिणां कृते प्रमोदावहोऽयं विषयः किन्तु अद्यत्वे आकाशवाण्या संस्कृतकविसम्मेलनानि न प्रसार्यन्त इति कष्टस्य विषयः। आशास्यते सूचना-प्रसारणमन्त्रालयोऽस्मिन् विषये दत्तावधानो भवेत्।

(आनन्दवर्धन शुक्लः)

अर्वाचीनसंस्कृतस्य विज्ञापनशुल्कम्

आवरणपृष्ठस्य	—	२०००-००	प्रतिपृष्ठम्
अन्यपृष्ठानाम्	—	१०००-००	प्रतिपूर्णपृष्ठम्
अर्धपृष्ठस्य	—	५००-००	

अर्वाचीनसंस्कृतस्य ग्राहकशुल्कम्

संस्थानां कृते वार्षिकं (भारते) रु० 40.00
वार्षिकं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 10
आजीवनं (भारते) रु० 300.00
आजीवनं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 100

व्यक्तीनां कृते वार्षिकं (भारते) रु० 25.00
वार्षिकं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 10
आजीवनं (भारते) रु० 25 .00
आजीवनं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 100

डाकव्ययः [यदि पंजीकृत (रजिस्टर्ड) डाकद्वारा अर्वाचीन-संस्कृतस्य सर्वेऽप्यङ्काः प्रेष्येरन्]
भारते : रु० 20.00
विदेशेषु : यू० एस० डालराः 10

देववाणी-परिषदः सदस्यानां सभासदां च कृते पत्रं निःशुल्कं प्रेष्यते। किन्तु पंजीकृतडाकद्वारा पत्रप्रेषणार्थं तैरपि डाकव्ययो देयः स्यात्। ग्राहकाः ग्राहकशुल्कं 'अर्वाचीनसंस्कृतम्' (Arvacheenasanskritam/*Arvācīnasaṁskṛtam* इत्यंकितेन बैंकड्राफ्टेन धनादेशेन (M. O.) वा निम्नलिखिते संकेते प्रेषयितुं प्रार्थ्यन्ते।

सम्पादकः
अर्वाचीनसंस्कृतम्
देववाणी-परिषद्, दिल्ली
आर-6 वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-110059 (भारतम्)।

'देववाणी-परिषद, दिल्ली'-कृते डा रमाकान्तशुक्लेन 'देववाणी प्रिंटर्स, उत्तम नगर, नयी दिल्ली-११००५९' इति मुद्रणालये मुद्रापयित्वा '६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९' तः प्रकाशितम्-अर्वाचीनसंस्कृतम् (१३/२)-प्रधानसम्पादकः डा रमाकान्त शुक्लः। प्रकाशनतिथिः १५.४.१९९१।

Arvacheenasanskritam (Oly.) R. N. 34554/79

देववाणी-परिषदा प्रकाशिताः केचन ग्रन्थाः

१.	श्रीगान्धिचरितम् (प्रो० चारुदेव शास्त्री)	रु० ५०.००
२.	श्रीनेहरूवृत्तम् (आचार्य रमेशचन्द्र शुक्लः)	रु० १५.००
३.	श्रीपादसप्ततिः(श्रीपादपराग-व्याख्या) (डा०स्वामिनाथन्)	रु० ४०.००
४.	कूहा (काव्यम्) (डा० उमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
५.	सदाशयसमुच्चयः (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० १५.००
६.	आभाणकमञ्जरी (,, ,,)	रु० १५.००
७.	जय भारतभूमे ! (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ३०.००
८.	अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यपरिचयः (प्रथम खण्ड) (,,)	रु० ३०.००
९.	,, ,, ,, (द्वितीय खण्डः) (,,)	रु० ५०.००
१०.	राधाकृष्णरसायनम् (श्री ओट्टूर उण्णि नम्बूदिरीपादः)	रु० ४०.००
११.	निकषा (उपन्यासः) (डा० केशवचन्द्र दाशः)	रु० २०.००
१२.	दूतप्रतिवचनम् (डा० इच्छाराम द्विवेदी)	रु० २०.००
१३.	भाति मे भारतम् (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० १८.००
१४.	संस्कृतसाहित्य में राष्ट्रियभावना(डा०हरिनारायणदीक्षित)	रु० १५०.००
१५.	दयानन्दसूक्तिसप्तशती (श्री शिव कुमार मिश्रः)	रु० १५.००
१६.	गान्धिसूक्तिसप्तशती (,, ,,)	रु० १५.००
१७.	सुगमरामायणम् (डा० रमेशचन्द्र शुक्लः)	रु० ६०.००
१८.	साहित्यकौतुकम् (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० ४०.००
१९.	पूर्णकुम्भः (ललितनिबन्धसंग्रहः) (पं० विष्णुकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२०.	सूक्तिसप्तशती (डा० शिवदत्तशर्मा चतुर्वेदी)	रु० ३०.००
२१.	रसदर्शनम् (डा० रमेशचन्द्र शुक्लः)	रु० ५०.००
२२.	श्रीबदरीशतरङ्गिणी (काव्यम्) (श्रीसुन्दरराजः)	रु० २०.००
२३.	मुरझिमकाश्मीरम् (,,) (,,)	रु० २०.००
२४.	पुरश्चरणकमलम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० १०.००
२५.	श्रीबदरीशसुप्रभातम् (डा० गी० आर० स्वामिनाथन्)	रु० १०.००
२६.	पण्डितराजीयम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२७.	नाट्यसप्तकम् (,, ,,)	रु० ६०.००
२८.	श्रीगरुडध्वजसपादशतकम् (डा०रामकिशोर मिश्रः)	रु० १२.००
२९	लक्ष्मीशतकम्, (डा० वरदाचार्यकण्डन्)	रु० २१.००
३०.	अध्यात्मरामायण में अध्यात्म-चिन्तन (श्रीत्रिगुणानन्द शुक्ल)	रु० ४०.००
३१.	भाति मौरीशसम् (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० १०.००
३२.	सारस्वतसमुन्मेषः (डा० विन्ध्येश्वरीप्रसाद मिश्रः)	रु० २०.००
३३.	अभिशापम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
३४.	ऋतम् (उपन्यासः) (डा० केशवचन्द्र दाशः)	रु० २०.००

देववाणी-परिषद् दिल्ली, ६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९